

Kufasiri, Kukalimani na Kurudufu Matini kwa Lugha Nyingine: Tulikotoka hadi Tulipo Sasa

Titus Mpemba

Ikisiri

Umuhimu wa tafsiri na ukalimani katika mawasiliano umeongezeka kutokana na utandawazi ambao umerahisisha utangamano na mawasiliano ya watu wazungumzao lugha tofauti. Pamoja na umuhimu huu, bado baadhi ya watu hawajaelewa sawasawa namna kazi za wafasiri na wakalimani zinavyofanyika. Hivyo, wanajikanganya na kudai kuwa kufasiri au kukalimani si lolote, bali ni kurudia tu yaliyosemwa au kuandikwa na mtu mwingine kwa lugha nyingine. Hata hivyo, wapo wanaoona kuwa tafsiri au ukalimani ni zaidi ya kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine kwani ni sanaa na ni sayansi. Makala hii inayatalii madai ya pande zote mbili ikitilia mkazo maswali mawili – “Tafsiri na ukalimani ni nini?” na “Je, kutafsiri na kukalimani ni sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine?” Makala inachunguza ukubalifu wa madai hayo kwa kuyahusisha na nadharia mbalimbali za tafsiri na ukalimani.

1.0 Utangulizi

Katika sehemu mbalimbali ulimwenguni watu hutumia lugha tofauti wanapozungumza na wanapoandika. Mathalani, nchini Tanzania kuna lugha tofauti zaidi ya 100 (Mpemba, 2007; Muzale & Rugemalira, 2008); na nchini Kameruni kuna lugha tofauti zaidi ya mia moja (Bandia, 2009). Kutokana na kutumia lugha tofauti, mawasiliano baina ya watu wanaotumia lugha mbalimbali duniani hukwazwa au hukwamishwa kabisa. Ili yaweze kufanyika, pande zinazohusika hulazimika kutumia huduma za wakalimani na wafasiri. Hivyo, wakalimani na wafasiri huwa kiungo muhimu sana katika mawasiliano baina ya watu wanaotumia lugha zinazotofautiana. Kutokana na dhima yake ya uunganishaji wa pande mbili za watu wanaowasiliana, ukalimani na tafsiri huitwa daraja linalounganisha jamii mbalimbali za watu wanaotumia lugha zinazotofautiana (Mwansoko, 1996; Weissbort na Eysteinson, 2006; André, 2010; Delabastita, 2010; Flynn na Gambier, 2010; Baker, 2011; Wanjala, 2011; Okal, 2012).

Pamoja na umuhimu wa wafasiri na wakalimani katika mawasiliano, bado kuna mkanganyiko kuhusu namna kazi zao zinavyotakiwa kufanyika na zinavyofanyika (Schäfner, 2004) na hivyo kuibua mitazamo mbalimbali. Mtazamo wa kwanza ni ule unaodai kuwa kufasiri au kukalimani si lolote bali ni kurudia tu yaliyosemwa au kuandikwa na mtu mwingine kwa lugha nyingine. Mtazamo wa pili ni ule unaodai kuwa tafsiri au ukalimani ni zaidi ya kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine; ni sanaa na ni sayansi ya aina yake. Lengo la makala hii ni kuyatalii madai ya pande zote mbili kwa kutilia mkazo maswali mawili yanayohusiana: “Tafsiri na ukalimani ni nini?” na “Je, kutafsiri na kukalimani ni sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine?” Makala inachunguza

ukubalifu wa madai ya kila upande kwa kuyahusisha na nadharia mbalimbali za tafsiri na ukalimani kuanzia kuibuka kwa taaluma hizi hadi sasa ili kutathmini umadhubuti na udhaifu wa kila mtazamo na kisha kupendekeza mtazamo unaoweza kuwa na manufaa zaidi kwa kuzingatia mafanikio yake katika kutoa matokeo yanayokubalika. Tafsiri zote zilizomo katika makala hii ni za mwandishi.

2.0 Mwega wa Kinadharia na Mbinu za Utafiti

2.1 Mwega wa Kinadharia

Makala hii inaongozwa na *Nadharia ya Tafsiri*, ambayo, kwa mujibu wa Mwansoko (*keshatajwa*), ndiyo nguzo ya shughuli zote za tafsiri na msingi wa kazi zote za kifasiri. *Nadharia ya Tafsiri*, "...ni maelekezo kuntu juu ya vipengee anuwai vya kifasiri vinavyopaswa kuzingatiwa na kila mfasiri akabiliwapo na kazi ya kufasiri" (Mwansoko, *keshatajwa*: 17).

Kwa mujibu wa Newmark (1988) na Mwansoko (*keshatajwa*), Nadharia ya Tafsiri inaweza kufasiliwa ama kwa mtazamo finyu au kwa mtazamo mpana. Kwa mtazamo finyu, Nadharia ya Tafsiri huhusika na uchunguzi wa mbinu zinazofaa kutumika katika kufasiri kwa ufanisi matini fulani mahususi—ya kishairi, kisheria, kitamthiliya n.k. Kwa mtazamo mpana, Nadharia ya Tafsiri ni jumla ya maarifa yaliyopo na yale yatakatopatikana baadaye kuhusu mchakato wa kutafsiri—kuanzia misingi na kanuni za jumla hadi miongozo, mapendekezo na vidokezo muhimu. Katika makala hii tunatumia mtazamo mpana kwa sababu hatujihusishi na matini yoyote mahususi.

Tangu kuibuka kwa taaluma za tafsiri na ukalimani, kumekuwa na nadharia zenye mirengo mikuu miwili kwa upande wa tafsiri, na mirengo mikuu mitano kwa upande wa ukalimani (Riccardi, 2002; Pöchhacker, 2004a; Pöchhacker, 2004a; 2009). Kwa upande wa tafsiri, kumekuwa na nadharia zinazosisitiza ulinganifu kama ile ya Nida (1964), na zile zinazosisitiza uamilifu wa ujumbe kwa kuzingatia nia mahususi ya mawasiliano (Okal, 2012). Mfano wa nadharia hizi ni ile ya *Skopos* (neni la Kilatini linalomaanisha lengo au kusudi) iliyoasisiwa na Vemeer (1989). Kwa upande wa ukalimani, mirengo inayotawala ni hii inayotajwa na Pöchhacker (2004a):

- (1) Ukalimani ni jitihada za kutambua fahiwa ya ujumbe bila kutawaliwa na miundo ya kiisimu na kuihawilisha kama ilivyo. Kwa mfano, *Nadharia ya Fahiwa* iliyoasisiwa na Seleskovitch (1968).
- (2) Ukalimani ni shughuli inayohusisha mchakato wa kiakili wa kuchakata lugha na kutoa taarifa ya matini lengwa; kwa mfano, *Nadharia ya Stadi* iliyoasisiwa na Moser-Mercer (1978) na *Nadharia ya Jitihada* iliyoasisiwa na Gile (1985).

- (3) Ukalimani ni mchakato unaotegemea nyurolojia na nyurosaikolojia ya mkalimani.
- (4) Ukalimani ni aina mojawapo ya tafsiri inayojali zaidi hadhira lengwa; kwa mfano, *Nadharia ya Skopos* iliyoasisiwa na Vermeer (1989), na *Nadharia ya Kaida za Tafsiri* iliyoasisiwa na Toury (1995).
- (5) Ukalimani ni uzalishaji wa vilongo au matini kwa lengo la kupatanisha au kuwezesha mawasiliano au makusano baina ya pande mbili zinazotumia lugha tofauti na/au ambazo zina tamaduni tofauti; kwa mfano, *Nadharia ya Ushiriki* iliyoasisiwa na Goffman (1981).

Madai mengi ya Nadharia za Ukalimani yanahusiana na madai ya Nadharia ya Tafsiri. Nadharia ya Tafsiri inayo madai kadhaa ambayo yamekuwa yakiboreshwa kulingana na mabadiliko yanayotokea katika nyanja za tafsiri na ukalimani tangu zama za kale za akina Cicero (106-43KK), Mtakatifu Jerome (348-420BK), Luther (1483-1446BK), Tyndale (1494-1536BK), Dolet (1509-1546BK), Bellay (1522-1560) na Tytler (1747-1813) hadi mabadiliko ya hivi karibuni yanayotilia mkazo itikeli na maadili ya kazi (tazama Weissbort & Eysteinson, 2006; Nord, 2010; Baker, 2011).

Kwa mujibu wa Étienne Dolet (1540)¹, *Nadharia ya Tafsiri* ina madai muhimu matano. Kwanza, mfasiri lazima aelewe kikamilifu maudhui na lengo la mwandishi wa matini chanzi. Pili, mfasiri lazima awe na ujuzi wa kutosha wa lugha lengwa na lugha chanzi. Tatu, mfasiri aepuke kutafsiri neno kwa neno kwa kuwa kufanya hivyo ni kuharibu maana ya matini chanzi na uzuri wa semo. Nne, mfasiri lazima atumie lugha ya kawaida inayotumiwa na iliyo zoeleka kwa watu wengi. Na tano, mfasiri achague na kupangilia maneno ili tafsiri yake iwe na athari na mtindo ufaao kwa ujumla. Mathalani, kama matini chanzi ilikuwa ni shairi na ilikusudiwa kushawishi, basi tafsiri nayo haina budi kuwa katika mtindo wa shairi na athari yake ikabakia kuwa ileile.

Madai hayo hapo juu, licha ya kuwa yalitolewa karne nyingi zilizopita, bado ni msingi wa kanuni za kutafsiri matini na kukalimani uneni au ishara zinazotumika leo. Hata wataalamu wa taaluma ya tafsiri walioibuka siku za baadaye hawakuona kasoro. Walijaribu tu kuzirekebisha kidogo na/au kuzipunguza kwa lengo la uwekevu. Mathalani, mnamo mwaka 1789, George Campbell alizipunguza zikawa kanuni tatu za tafsiri². Kwa mujibu wake, kwanza, mfasiri anapaswa kutoa kiwakilishi adilifu cha fahiwa ya matini chanzi. Hivi ni kusema, ujumbe unaowasilishwa katika matini chanzi unapaswa ubakie uleule hata katika tafsiri na ukalimani. Pili, mfasiri anatakiwa kueleza, katika tafsiri, nafsi na namna ya uandishi wa matini chanzi. Kwa mfano, kama matini chanzi ni shairi

¹ Kutoka E.A. Nida (1964) *Towards a Science of Translating*, kur. 15-16.

² Kama hapo juu (*khj*), kur. 18-19.

lililoandikwa kwa nafsi ya kwanza, haitarajiwi kuwe na tafsiri iliyo katika lugha ya nathari na inayotumia nafsi tofauti. Vilevile, lugha iliyo katika matini chanzi haina budi kuzingatiwa katika matini lengwa kadiri inavyowezekana. Na kanuni ya tatu ni kuwa mfasiri anapaswa kuzingatia kwamba nduni takribani zote zilizo katika matini chanzi zinakuwemo au zinaakisiwa katika matini lengwa, yaani tafsiri au ukalimani. Kanuni hii husaidia matini lengwa ionekane kama matini asilia na ieleweke kwa urahisi.

Mbali na Campbell, mnamo mwaka 1790, Alexander Fraser Tytler, kama alivyorejelewa na Munday (2012), pia aliweka na kufafanua kanuni tatu ambazo mfasiri au mkalimani anatakiwa kuzizingatia anapokabiliwa na shughuli ya kutafsiri³ au kukalimani. Kwanza, tafsiri lazima ibebe na kuwakilisha kikamilifu mawazo yaliyo katika matini chanzi. Pili, mtindo na namna ya uandishi wa matini lengwa lazima ulingane na mtindo na namna ya uandishi wa matini chanzi. Na tatu, urahisi ulio katika matini chanzi uwe ni uleule katika matini lengwa. Mfasiri hatakiwi kutumia maneno magumu ambayo hayakutokea katika matini chanzi. Matalani, kama kuna kifungu katika matini chanzi kinachosomeka ‘...after ten years’, haitarajiwi kisomeke ‘...baada ya mwongo mmoja’ katika tafsiri, bali kiwe ‘...baada ya miaka kumi’.

Kimsingi, wataalamu hao wote waliotajwa hapo juu, na wengine walioibuka karne za baadaye kama vile Goethe, Schleiermacher, Jakobson, Nida, Holmes, Lefevre, Snell-Hornby, Robinson, na Venuti (Weissbort & Eysteinson, 2006) wanazungumzia kitu kimoja—kanuni za kuzingatiwa wakati wa kutafsiri au kukalimani ambazo, pamoja na mambo mengine, ndizo huunda *Nadharia ya Tafsiri*. Katika karne hii ya 21, pamoja na kanuni hizi, mwelekeo umekuwa pia kusisitiza itikeli na maadili ya kazi ambapo wafasiri na wakalimani wanatakiwa kuhakikisha kwamba kila uamuzi wanaoufanya kuhusu uchaguzi wa mbinu au uteuzi wa maneno yanayolingana na muktadha ni lazima uongozwe na misingi ya kiitikeli na kimaadili kama vile: (1) tafsiri au ukalimani usisababishe madhara kwa watu wengine na/au kwa mfasiri/mkalimani mwenyewe; (2) tafsiri au ukalimani ulete matokeo bora (Baker, 2011).

Itafaa kudokeza jambo moja muhimu hapa. Pamoja na kwamba *Nadharia ya Tafsiri* ndiyo nguzo ya shughuli zote za tafsiri, kama anavyosema Mwansoko (1996) isichukuliwe kwamba kanuni zake ni msahafu. Kanuni hizi hazimbani mfasiri kiasi cha kutozikiuka. Mfasiri anaweza kukumbana na ugumu wa kufanya kazi yake kutokana na tofauti za kijiografia, kihistoria, kiisimu na kiutamaduni baina ya lugha anazozifanyia kazi (Mwansoko, 1996; Mshindo, 2010; Baker, 2011). Matalani, mfasiri au mkalimani anaweza asipate kisawe cha neno. Katika mazingira kama haya, mfasiri au mkalimani atajikuta anashindwa kufuata baadhi

³ *Khj*, ukur. 19

ya kanuni na hivyo kuzikiuka. Kwa sababu hii, baadhi ya wataalamu wameziita shughuli za tafsiri na ukalimani kuwa ni sanaa (taz. Savory, 1957; Deshpande, 1962; Levý, 2011). Larson (1991:1) anafafanua kuwa “kumekuwa na mjadala wa muda mrefu wa iwapo tafsiri ni sanaa au sayansi” na kuhitimisha kuwa “ni vyote”. Newmark (2003:6) anamuunga mkono Larson kuwa tafsiri ni sayansi, sanaa na stadi. Hata hivyo, si lengo la makala hii kuendeleza mjadala huo. Inatosha tu kusema kwamba tafsiri na ukalimani ni **sayansi** kwa kuwa humtaka mfasiri/mkalimani kufuata kanuni. Aidha, ni **sanaa** kwa kuwa wakati mwingine humtaka mfasiri/mkalimani akiuke kanuni za kisayansi na kulazimika kutumia ubunifu wake kulingana na mazingira aliyomo.

2.2 Mbinu za Utafiti

Data za utafiti huu zilikusanywa kwa njia nne: (1) mapitio ya machapisho maktabani, (2) uchunguaji wa magari na mabango ya matangazo, (3) majadiliano katika jukwaa la *Whatsapp* la Wana-TATAKI, na (4) uzoefu wa mtafiti wakati wa kufanya kazi za tafsiri na ukalimani na ujuzi wake wa lugha zinazohusika.

3.0 Kufasiri, Kukalimani na Kurudufu

Kabla ya kuingia katika mjadala, itaswihi kujipa wasaa wa kuzifasili kwanza dhana za tafsiri, ukalimani na urudufu.

3.1 Tafsiri na Ukalimani

Tafsiri na ukalimani ni dhana pana na telezi. Dhana hizi hazawezi kufasiliwa kwa namna moja na kukubaliwa na kila mtu. Kwa hiyo, dhana hizi zina fasili nyingi. Kuhusu dhana ya tafsiri, tazama kwa mfano, Deshpande (1962), Catford (1969), Newmark (1982), Mwansoko (*keshatajwa*), Robinson (2003), Mshindo (2010), Wanjala (2011) na Bakize (2013). Aidha, kuhusu fasili ya dhana ya ukalimani, tazama, kwa mfano, Seleskovitch (1968), Kade (1968) katika Pöchhacker (2004a), Seleskovitch (1968/1978), Lederer (1994), Setton (2002), Hale (2004; 2007), Pöchhacker (2004a & 2009), Hatim (2009), Mshindo (2010), Wanjala (2011), Baker (2011), Bakize (2013) na Mpemba (2013). Kutokana na fasili za wataalamu hawa, Mpemba (makala ipo mitamboni) amebainisha nduni zipatazo 15 zinazoweza kutumiwa katika kufasili dhana za tafsiri na ukalimani kama ifuatavyo:

3.1.1 Tafsiri

Tafsiri ni:

- (1) **shughuli** au **mchakato** unaohusisha, kwa kiasi kikubwa;
- (2) **uchakataji wa kiakili** wa taarifa;
- (3) **kutoa uneni** au **ishara** au **matini** inayofikiriwa kuwa na;
- (4) **maana** au **athari inayolingana** na ya;

- (5) **uneni** au **ishara** au **matini iliyokuwapo/iliyotolewa kabla;**
- (6) kwa **lugha nyingine/namna nyingine ya mawasiliano** na/au **utamaduni tofauti**, kwa kuzingatia;
- (7) **uwasilishaji/upatikanaji wa kudumu** wa uneni au ishara au matini chanzi, na;
- (8) **utoaji wa baadaye** wa uneni au ishara au matini lengwa;
- (9) unaozingatia **itikeli na maadili** ya kazi;
- (10) huku kukiwa **hakuna shinikizo la muda;**
- (11) wala **ufinyu wa fursa ya kufanya masahihisho au marekebisho;**
- (12) kwa lengo la **kuwezesha mawasiliano/makusano** baina ya;
- (13) pande mbili **zinazoshindwa kuwasiliana;**
- (14) katika **muktadha fulani;**
- (15) kwa sababu ya **tofauti za lugha.**

3.1.2 *Ukalimani*

Ukalimani ni:

- (1) **shughuli** au **mchakato** unaohusisha, kwa kiasi kikubwa;
- (2) **uchakataji wa kiakili** wa taarifa;
- (3) **kutoa uneni** au **ishara** au **matini** inayofikiriwa kuwa na;
- (4) **maana** au **athari inayolingana** na ya;
- (5) **uneni** au **ishara** au **matini iliyokuwapo/iliyotolewa kabla;**
- (6) kwa **lugha nyingine/namna nyingine ya mawasiliano** na/au **utamaduni tofauti**, kwa kuzingatia;
- (7) **uwasilishaji/upatikanaji wa mara moja** wa uneni au ishara au matini chanzi, na;
- (8) **utoaji wa papo kwa papo** wa uneni au ishara au matini lengwa
- (9) unaozingatia **itikeli na maadili** ya kazi;
- (10) huku **kukiwa na shinikizo la muda** na;
- (11) **ufinyu wa fursa ya kufanya masahihisho au marekebisho;**
- (12) kwa lengo la **kuwezesha mawasiliano/makusano** baina ya;
- (13) pande mbili **zinazoshindwa kuwasiliana;**
- (14) katika **muktadha fulani;**
- (15) kwa sababu ya **tofauti za lugha.**

3.2 **Urudufu**

Kwa maana ya kawaida, kurudufu ni kunakili. Kwa hiyo, urudufu unaweza kuitwa ni unakili. Kwa mujibu wa TUKI (2013), kunakili ni kufuatisha au kutoa kivuli cha mchoro au maandishi kama yalivyo. Kwa muktadha wa makala hii, kurudufu matini chanzi ni kutengeneza taswira au nakala ya matini ileile. Kwa hiyo, ikisemwa kwamba kufasiri au kukalimani ni sawa na kurudufu matini chanzi ina

maana kwamba kufasiri au kukalimani ni kutoa sura ileile ya matini chanzi katika matini lengwa lakini kwa lugha tofauti. Hivi ni kusema, mpangilio wa maneno utakuwa uleule, na maana ya ujumbe wa matini chanzi na matini lengwa itakuwa sawa. Je, ni kweli kwamba kufasiri au kukalimani ni sawa na kutoa sura ileile ya matini chanzi kwa lugha nyingine?

4.0 Je, Kufasiri au Kukalimani ni Sawa na Kurudufu Matini Chanzi kwa Lugha Nyingine?

Kuhusu ama kufasiri/kukalimani ni kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine au la, kuna mawazo na mitazamo mbalimbali. Kwa upande mmoja, kuna baadhi ya wanazuoni wanaoona kwamba kufasiri au kukalimani ni sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine. Wanazuoni hawa hudai kwamba mfasiri au mkalimani anapokabiliwa na kazi ya kutafsiri au kukalimani hutafsiri/hukalimani ujumbe kwa njia ya neno kwa neno. Vilevile, wanasema kuwa maana ya matini lengwa huwa sawa na maana ya matini chanzi. Mdee (1986:87) anaelekea kukubaliana na mkabala huu anaposema, “Wafasiri aghalabu tafsiri zao huhitaji neno kwa neno katika dhana fulani badala ya maelezo.” Mtazamo huu si mpya kwani ulikuwapo hata kabla ya Masihi. Waandishi kama Cicero (106-43KK), Jerome (348-420BK), na Luther (1483-1446BK) pia waliamini kwamba kuna wakati ambapo mfasiri lazima “afuate sheria ya neno kwa neno bila kuzingatia maana” (Luther) au arudie vilevile “hata mpangilio wa maneno” (Jerome) kama ilivyo katika matini chanzi (Nord, 2011:120). Athari ya mtazamo huu iliendelea kutamalaki hadi karne ya ishirini na kuwakumba baadhi ya wataalamu kama Nida (1964), ambaye anadai kuwa mfasiri hana budi kuzingatia “usawe wa kiumbo” wa matini chanzi, na Mdee (*keshatajwa*), ambaye anadai kuwa tafsiri huhitaji neno kwa neno badala ya maelezo katika dhana fulanifulani.

Kwa upande wa pili, kuna wanazuoni wanaoona kwamba tafsiri si sawa na kurudufu matini chanzi. Nida (*keshatajwa*: 4) anajipambanua zaidi kuwa mfuasi wa mkabala huu anaposema:

(1)

...in interlingual translation we are concerned not merely with matching symbols (i.e. word-for-word comparison) but also with equivalence of both symbols and their arrangements. That is to say we must know the meaning of the entire utterance.

...katika tafsiri ya lugha moja kwenda nyingine, hatushughuliki na kulinganisha alama pwekepweke (yaani ulinganishi wa neno-kwa-neno) bali tunashughulika na visawe vya alama hizo pamoja na mpangilio wake. Hivi ni kusema, lazima tujue maana ya tamko zima.

Msimamo wa kwamba kufasiri si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine unabainishwa zaidi na Mwansoko (*keshatajwa*: 1) anaposema:

(2)

Mawazo (au ujumbe) kati ya lugha chanzi na lugha lengwa sharti ‘yalingane’. Kwa hakika hakuna tafsiri iliyo sawa kabisa na matini chanzi. Ndiyo maana Catford akatumia kauli “mawazo yanayolingana” na siyo ‘mawazo yaliyo sawa’. Hii ni kwa sababu tofauti za kiisimu, kiutamaduni, kihistoria na kimazingira kati ya lugha hufanya iwe vigumu kufasiri mawazo ya lugha moja katika lugha nyingine bila kupoteza, kupotosha au kubadili maana, hata kama ni kwa kiwango kidogo tu. Kazi kubwa ya mfasiri ni kujaribu kuleta ulinganifu mzuri kati ya matini chanzi na ile tafsiri (matini lengwa) licha ya tofauti zisizoepukika.

Akizungumzia tafsiri ya ushairi, Mwansoko (*keshatajwa*: 43) anakwenda mbele zaidi kwa kudai kwamba kufasiri shairi ni kutunga shairi jipya. Pamoja na ukweli kwamba inaweza kusailiwa, kauli hii ni ithibati inayoonyesha kwamba kufasiri na kukalimani si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine. Wataalamu wengine wanaojinasibisha na mtazamo huu ni pamoja na Catford (1969), Newmark (1988), Baker (2011), na Munday (2012), kwa kutaja wachache tu.

Hata hivyo, katika kundi hili la wanazuoni wanaoamini kuwa kufasiri si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine kuna mgawanyiko wa mawazo pia. Baadhi ya wafuasi wa kundi hili wanaona kuwa tafsiri huwa ni nzuri au bora zaidi kuliko matini chanzi. Mawazo haya yanadhihirishwa na Mwansoko (*keshatajwa*: 12) anapoeleza kuwa:

(3)

...asilimia kubwa ya matini hizi imeandikwa vibaya na pengine huwa na taarifa tenge, zisizo na ukweli. Hivyo, huwa ni jukumu la mfasiri kufanya masahihisho yanayohitajika ya maudhui na mtindo wa lugha. Na ndiyo maana aghalabu tafsiri huonekana kuwa bora kuliko matini asilia (au hutarajiwa ziwe hivyo).

Kwa upande wa pili, wapo wanaoona kuwa tafsiri si lolote kwa kuwa wafasiri hufuata hisia zao binafsi na kuacha kuzingatia makusudio ya mwandishi wa matini chanzi. Mtazamo huu una wafuasi wengi kama Nida (1964:1) anavyodhihirisha:

(4)

Grant Showerman (1916:100) has declared that “translation is meddling with inspiration”, while Harry de Forest Smith (Brower 1959:173) has insisted that a translation of a literary work is as tasteless as a “stewed strawberry” and Max Eastman (1954) contends that “almost all translations are bad” for they are made by ordinary people who match the unusual foreign expressions with the common place in their own tongue.

Grant Showerman (1916:100) ametamka kwamba “tafsiri ni uingiliaji wa ilhamu”, ambapo Harry de Forest Smith (Brower 1959:173) amesisitiza kuwa tafsiri ya kazi ya fasihi haina ladha kama “stoberi la kuchemsha” na Max Eastman (1954) anadai kwamba “takribani tafsiri zote ni mbaya kwa kuwa

zinafanywa na watu wa kawaida tu ambao huonisha viyambo vya lugha ya kigeni, visivyo vya kawaida, na mazingira yao ya kawaida katika lugha yao.

4.1 Kufasiri au Kukalimani ni Kurudufu Matini Chanzi: Umaujudi wa Madai

Kama inavyoonekana katika madondoo namba (1) mpaka (4) hapo juu, kila upande una hoja zinazojaribu kutetea msimamo wake. Madai yanayotolewa na wanaoona kuwa kufasiri ni sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine yameegemezwa katika hoja kuu mbili: (1) mfasiri/mkalimani aghalabu hutafsiri/hukalimani ujumbe kwa njia ya neno kwa neno; na (2) maana ya matini lengwa huwa sawa na maana ya matini chanzi. Ingawa hoja hizi zina ukweli fulani, udhaifu wake ni mkubwa kuliko umadhubuti wake.

Kwanza, ni kweli kwamba maana ya matini hufafanuka kutokana na maana za neno mojamoya (Baker, 2011) na, hivyo, ni muhimu kwa mfasiri/mkalimani kuwa na maarifa ya utambuzi wa maana za maneno ili kujua maana ya matini nzima na kuweza kufanya kazi yake vizuri na kwa ufanisi. Pili, ni kweli kwamba ili mfasiri au mkalimani aweze kuwasilisha maana ya utungo mzima wa lugha, hana budi kusimbua viambajengo vidogovidogo vya utungo huo, maneno yakiwa ni miongoni mwa viambajengo hivyo. Tatu, ni kweli kwamba neno ni msingi wa mfasiri au mkalimani anapokumbana na matini ya kufasiri kwani hata nyenzo nyingi azitumiazo kama vile kamusi na leksikoni huorodhesha neno mojamoya kwa lugha moja na kutoa visawe vyake kwa lugha nyingine au ufafanuzi wa maana zao kwa lugha hiyohiyo. Na nne, ni kweli kwamba maana ya matini lengwa inapaswa kuwa sawa na maana ya matini chanzi. Jambo hili limesisitizwa na wataalamu mbalimbali wa tafsiri na ukalimani tangu kale hadi sasa na limetawala nadharia za tafsiri na ukalimani kama ilivyoelezwa katika sehemu ya 2.0 ya makala hii.

Hata hivyo, mawazo haya yanaelekea kudhaniliza hoja kuu mbili. Hoja ya kwanza ni kwamba 'neni' ndicho kipashio kidogo kabisa cha lugha chenye kubeba maana na kwamba kila neno la lugha moja lina kisawe chake katika lugha nyingine. Hoja ya pili ni kwamba maana ya matini lengwa inapaswa kuwa sawa na maana ya matini chanzi kwa asilimia 100. Hoja zote mbili hazina mashiko. Hoja ya kwanza haina mashiko kwa kuwa maana katika lugha huanza kupambanuliwa katika ngazi ya mofimu na si kila neno katika lugha chanzi huwa na kisawe katika lugha lengwa. Tazama mfano ufuatao baina ya Kiswahili na Kiingereza:

A:	Matini chanzi:	<i>build</i>
	Tafsiri:	jenga
B:	Matini chanzi:	<i>rebuild</i>
	Tafsiri:	jenga upya

- C: Matini chanzi:** *chalet*
Tafsiri: nyumba ndogo hasa katika milima ya Uswisi; au katika kambi ya kupumzikia.

Katika mfano huu, tafsiri ya **A** inaoana na dai la kwamba mfasiri hufasiri kwa njia ya neno kwa neno na maana ya neno moja la matini chanzi imebebwa na neno moja katika matini lengwa. Lakini tafsiri za **B** na **C** zinatupatia matokeo tofauti kabisa. Katika tafsiri ya **B**, neno moja la matini chanzi limefasiriwa kwa maneno mawili. Kilichomwongoza mfasiri kupata tafsiri hiyo si maana ya neno zima, bali ni mofimu mojamwa, jambo ambalo linabatilisha dai la kwamba mfasiri hufasiri neno kwa neno. Neno *rebuild* halitokei katika kamusi, bali mofimu *build* na *re* ambazo zinatokea kama maingizomsingi ya vitomeo tofauti (taz. TUKI, 2006). Aidha, katika tafsiri **C**, neno *chalet* halina kisawe katika lugha ya Kiswahili. Kwa hiyo, mfasiri amelazimika kufasiri neno moja kwa ufafanuzi wenye maneno zaidi ya matano, jambo ambalo linabatilisha dai la kwamba mfasiri hufasiri neno kwa neno.

Hoja ya pili pia haina mashiko kwa sababu ulinganifu wa maana baina ya matini chanzi na matini lengwa unaosisitizwa na nadharia si wa asilimia 100 kwani jambo hili haliwezi kuwa na uhalisia katika shughuli za kutafsiri na kukalimani. Maana inaweza kubadilika ama kwa uzito wake kuongezwa au kupunguzwa. Aidha, athari ya maana inaweza kupungua au kuongozeka pia. Zingatia mifano ifuatayo baina ya Kiswahili na Kiingereza:

- A: Matini chanzi:** *homosexuality*
Tafsiri: ubasha; usenge

- B: Matini chanzi:** *homosexuality*
Tafsiri: ubasha; usenge/ushoga; usagaji; usagwaji

Katika mfano huu, tafsiri zote mbili, **A** na **B** hazifumbati kikamilifu maana ya matini chanzi. Katika tafsiri ya **A** (kutoka TUKI, 2006), maana imefinywa na kujielekeza katika mahusiano ya kingono baina ya watu wa jinsi moja ya kiume tu, ilhali *homosexuality* huhusu jinsi zote mbili, ya kiume na ya kike na ni zaidi ya mahusiano ya kingono. Katika tafsiri ya **B** (kutoka jukwaa la *Whatsapp* la Wana-TATAKI), jinsi zote mbili zimehusishwa, lakini kwa mkururo wa maneno. Hali hii inatokana na ukweli kwamba katika Kiswahili kuna hiponimu⁴ tu zinazoelezea *homosexuality* lakini hakuna kikoa⁵ cha maana kimoja kama *homosexuality* ilivyo

⁴ Dhana inayotumika katika uga wa semantiki kurejelea neno lenye fahiwa inayojumuizwa katika fahiwa pana zaidi. Kwa mfano, maneno *mgomba*, *mhindi* na *mharage* ni hiponimu za neno *mmea*.

⁵ Kikoa cha maana ni istilahi inayotumika katika uga wa semantiki kwa maana ya *seti yoyote ile ya msamiati ambayo mamba wake wanahusiana kimlalo au kisilisila*. Ni kundi la maneno yenye maana zinazohusiana kwa ukaribu (kwa mfano *kundi la rangi*, *siku za wiki*, *maneno ya mahusiano ya kifamilia*, n.k.). Istilahi hii inajulikana kwa Kiingereza kama *semantic field*.

katika Kiingereza. Licha ya ufinyu wa maana ya neno *homosexuality* katika Kiswahili, vilevile athari za maana zimefinywa. Wakati neno *homosexuality* haliambatani na hisia hasi kwa wazungumzaji wa Kiingereza (Baker, 2011:21), maneno *ubasha, usenge, ushoga, usagaji* na *usagwaji* yanaambatana na hisia hasi pamoja na aina fulani ya kashfa katika Kiswahili. Hivyo, hata kama ni kweli kwamba maana ya matini lengwa inapaswa kuwa sawa na maana ya matini chanzi, kuegemeza katika hoja hii dai kwamba kufasiri ni sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine ni muhali.

Itakumbukwa kwamba, dai mojawapo la *Nadharia ya Tafsiri* ni kuwa mfasiri hana budi kuepuka tafsiri ya neno kwa neno kwani hupotosha maana ya matini chanzi na huharibu uzuri wa semo. Wataalamu wa tafsiri na ukalimani wanaoona kuwa kufasiri au kukalimani ni sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine wanaivunja kanuni hii. Hivyo wanaipinga na kukiuka *Nadharia ya Tafsiri*. Kwa hiyo, madai yao hayana mashiko, na hivyo, si maujudi.

4.2 Kufasiri au Kukalimani si Kurudufu Matini Chanzi: Umaujudi wa Madai

Kama ilivyo kwa upande unaoona kuwa kufasiri ni sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine, upande unaoona kuwa kufasiri si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine pia una hoja zinazotaribu kutetea msimamo wake. Katika dondoo namba (2) hapo huu, Mwansoko anaonyesha bayana kwamba kufasiri (au kukalimani) si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine. Sababu kuu moja anayoibainisha ni tofauti za lugha kiisimu, kiutamaduni, kihistoria na kimazingira (taz. pia Baker, 2011). Tofauti hizi humwathiri mfasiri au mkalimani na kumkwaza au kumkwamisha kabisa kuweza kutoa tafsiri ambayo ni rupia kwa matini chanzi na, hivyo, matokeo yake huonekana kwenye matini chanzi kama inavyofafanuliwa katika sehemu zinazofuata.

4.2.1 Tofauti za Kiisimu

Tofauti za kiisimu zinahusu lugha katika viwango vyake vyote vitano—fonolojia, mofolojia, sintaksia, semantiki, na pragmatiki. Mfasiri au mkalimani wakati wote hujihusisha na matamshi, maumbo, miundo, maana, na matumizi ya maneno. Tofauti za kimatamshi, kimaumbo, kimiundo, kimaana, na kimatumizi kati ya lugha moja na nyingine aghalabu husababisha changamoto kwa mfasiri au mkalimani na kumlazimisha ama kutoa tafsiri finyu au kutoa ufafanuzi wa dhana inayohusika. Hali hii huleta upungufu au uziada katika tafsiri na hivyo kuifanya isiwe sawa na urudufu wa matini chanzi.

Katika kiwango cha fonolojia, wakalimani hukumbana na changamoto ya matamshi ya msemaji wa lugha chanzi ambaye anaweza kuwa ama anatamka matamshi ambayo mkalimani hajayazoea; anatamka vibaya kiasi cha kumfanya

mkalimani kushindwa kumsikia vizuri; au anatamka kwa kasi ambayo mkalimani hushindwa kuendana nayo (Mwaituka, 2012). Aidha, mkalimani hukumbana na changamoto za kifonolojia, ambazo hasa hujipambanua katika **unukuzi**⁶ katika aina fulanifulani za ukalimani. Mfano mzuri ni ukalimani unaohusisha “upitishaji wa maandishi kwenye kiwambo cha runinga, na ukalimani wa kutazamia ambapo mkalimani hutakiwa kuifafanua matini ya kimaandishi inayokuwa mbele yake kwa lugha nyingine kwa njia ya uneni wa papo kwa papo kadiri inavyosomwa katika lugha chanzi” (Mpemba, 2013:114). Matalani, mkalimani anayepitisha maandishi kwenye kiwambo cha runinga anaposikia: /'fa:ga zu:lu: wəz æ hɪə.ɪoʊ/ atapata shida ya jinsi ya kulinukuu jina la /'fa:ga/. Je, ataliandika kwa Kiswahili kama linavyosikika ‘Shaga’ au ‘Chaka’? Je, ataandika kama linavyoandikwa katika Kizulu ‘Shaka’ au Kindebele ‘Tshaka’? Vivyohivyo, mkalimani anayefanya ukalimani wa kutazamia atapata shida aonapo jina Ignas. Je, atalitamka kama /'ignas/ au atalitamka kama /i'ɲas/? Uteuzi wowote atakaoamua kuutumia lazima utaathiri matokeo ya mwisho ya kazi yake, hali itakayosababisha tafsiri au ukalimai wake usiwe sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine. Kwa maelezo na mifano zaidi, soma Okal (2012).

Kwa upande wa tofauti za kimaumbo, Mwansoko (*keshatajwa*: 48) anasema kwamba maumbo ya Kiingereza, kwa mfano, huruhusu kauli nyingi elekezi kutoonyesha umoja au wingi wa wahusika, njeo wala majina ya vitu mahususi vinavyoambatana na maelekezo yaliyotolewa au yanayotolewa. Kwa hiyo, mfumo wa maumbo ya lugha ya Kiingereza huwezesha kutoa taarifa pana zaidi, wakati maumbo ya lugha ya Kiswahili, kwa upande mwingine, hulazimu kubainisha vipengee vyote hivi. Tazama data katika Jedwali la 1:

Jedwali la 1: Tofauti za Kimaumbo baina ya Kiingereza na Kiswahili

Matini ya Kiingereza	Tafsiri ya Kiswahili
<i>No parking</i>	Usiegeshe gari hapa/hakuna maegesho hapa
<i>No smoking</i>	Usivute sigara
<i>Do not litter</i>	Usitupe taka hapa
<i>Strictly no passengers</i>	Hairuhusiwi kubeba abiria
<i>Silence please!</i>	Tafadhali usipige kelele!
<i>Stop for inspection</i>	Simama ukaguliwe
<i>For sale</i>	Kinauzwa
<i>Not for sale</i>	Hakiuzwi
<i>Approved</i>	Imekubaliwa/imeidhinishwa

Chanzo: Data za utafiti kutoka katika bidhaa, magari ya mizigo, mabango ya matangazo, na majengo kama vile maktaba, Julai 2014

⁶ Watu wengi hutumia neno **kunukuu** wakimaanisha *quoting*. Katika makala hii, neno **unukuzi** limetumika kumaanisha *transliteration*, kwa dai kuwa neno sahihi kwa *quoting* ni **kudondoa** au **udondozi**.

Mifano katika data hizi inaonyesha kwamba tafsiri ya Kiswahili inajibana zaidi ikilinganishwa na matini chanzi. Kwa mantiki ya kawaida, maelekezo kama vile “usiegeshe gari hapa” yana maana kwamba “wewe usiegeshe” lakini **mimi, sisi, yule wale** n.k. wanaweza kuegesha. Pili, kisichoruhusiwa kuegeshwa ni gari (moja) tu; **magari zaidi ya moja, mikokoteni, pikipiki** na **vipando vingine** ni ruksa kuegeshwa. Vivyo hivyo, “usivute sigara” ni maelekezo yanayokataza kuvuta **sigara tu** lakini si **bangi, gozo** au **kiko**. Hapa tofauti za kiumbo baina ya Kiingereza na Kiswahili zinatupatia ushahidi na nguvu za kudai kwamba kufasiri si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine.

Mbali na ufinyu wa maana za maumbo katika lugha lengwa, kuna changamoto zingine zinazoibuka katika ngazi ya mofolojia kama vile lugha lengwa: (1) kukosa mofimu mahususi iliyo katika lugha chanzi na, hivyo, kumlazimisha mfasiri au mkalimani atumie ufafanuzi (k.m. *drinkable* = inayofaa kunyweka/inayoweza kunyweka/inayonyweka, *legalese* = lugha ya kisheria, *journalese* = lugha ya wanahabari); (2) kukosa neno mwafaka katika lugha lengwa (k.m. *chalet* = nyumba ndogo hasa katika milima ya Uswisi; au katika kambi ya kupumzikia); (3) kuwa na dhana ya kawaida katika lugha lengwa lakini ambayo bado haina leksimu (k.m. *smartphone* = ?); (4) kuwa na maneno ya mkopo katika matini chanzi ambayo yanapotafsiriwa hupoteza uzito wa kimtindo (k.m. *the year 2004 was annus mirabilis for interpreting studies* = mwaka 2004 ulikuwa ni *mwaka wa miujiza* kwa taaluma ya ukalimani); (5) kuwa na maneno-sonde ambayo yanakosekana katika lugha lengwa (k.m. *the bridge* = daraja) na (6) kuwa na maneno-tungani ambayo maana zake hazitokani na neno mojamoja (kwa mfano, maneno ya **miambatano** kama vile – kichwamaji = **headwater*, kifunguakinywa = **mouthopener*, mfumodume = **malesystem*; maneno ya **tungonahau** kama vile – piga pasi = **hit/beat iron*, piga maji = **beat water*, vaa miwani = **wear spectacles*) na kadhalika (tazama pia Baker, 2011:18-19 kwa maelezo na mifano zaidi). Kwa mujibu wa kanuni za kinadharia, mbinu za kufasiri maneno ya namna hii ni pamoja na kutumia nahau yenye maana sawa lakini yenye umbo tofauti; kutumia nahau yenye maana sawa na umbo sawa kama ipo; kukopa nahau ya lugha chanzi; kuyatafsiri kwa maneno mengine ambayo si lazima yawe na maana ya moja kwa moja; na kutafsiri kwa kudondosha (Baker, 2011). Kwa hali hii, kufasiri au kukalimani hakuwezi kuwa sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine.

Kwa upande wa miundo au sintaksia, kila lugha huwa na kanuni au taratibu zake za kupangilia maneno ili kuunda tungo. Muundo wa kisintaksia wa lugha husika huweka masharti ya uteuzi wa jinsi ya kuunda na kuwasilisha ujumbe. Hivyo, kanuni au taratibu za lugha moja za jinsi ya kupangilia maneno huweza kutofautiana na zile za lugha nyingine. Mathalani, wakati ambapo kuna lugha zinazotegemea, kwa kiasi kikubwa, mpangilio wa maneno ili kubainisha

mahusiano ya vipashio vya kishazi au sentensi (kwa mfano Kiswahili, Kichina na Kiingereza), lugha nyingine kama vile Kijerumani, Kirusi na Kifini, hazifungwi kwa kiasi kikubwa na kanuni hii (Baker, *keshatajwa*). Wakati ambapo sentensi *the man ate the fish* na *the fish ate the man* zina maana tofauti kwa sababu ya mabadiliko ya mpangilio wa maneno, sentensi *Ivan videl Borisa* na *Borisa videl Ivan* katika Kirusi zina maana moja: “John alimwona Boris” kwa sababu uhusika wa mtendwa katika Kirusi huashiriwa kwa kiambishi *-a* kinachowekwa katika nomino ya mtendwa bila kujali kama nafasi ya nomino husika ni kabla au baada ya kitenzi (Baker, *keshatajwa*: 120). Jambo hili hufanya kufasiri au kukalimani kusiwe sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine.

Hata kama lugha zina namna fulani ya kufanana kimuundo kama ilivyobainishwa kwa Kiswahili na Kiingereza hapo juu, bado huwa kuna changamoto. Mathalani, wakati ambapo katika Kiswahili kirai nomino aghalabu huundwa kwa kuanza na nomino ikifuatiwa na kikumushi kimoja au zaidi kama vile *kivumishi*, *kionyeshi*, *kimahali*, na *idadi* (kama **fundu hodari**, **msichana mrembo**, **paka mweusi**, **nchini humu**, **redio ya mbao**, **simu tatu za Kichina**, na **mhubiri wa injili**), katika Kiingereza hali hii ni kinyume kwa vile vikumushi hutangulia nomino. Tazama data katika Jedwali la 2:

Jedwali la 2: Tofauti za Kimuundo baina ya Kiingereza na Kiswahili

Matini ya Kiingereza	Tafsiri ya Muundo wa Kiingereza	Tafsiri ya Kiswahili
<i>New message</i>	*Mpya ujumbe	Ujumbe mpya
<i>A good chemist</i>	*Mzuri mkemia	Mkemia mzuri
<i>A thousand times</i>	*Elfu moja mara	Mara elfu moja
<i>Ten millions</i>	*Kumi milioni	Milioni kumi
<i>Reverend Father</i>	*Mchungaji Baba	Baba Mchungaji
<i>Select committee</i>	*Teule kamati	Kamati teule
<i>Cross pollination</i>	*Mvuko uchavushaji	Uchavushaji mvuko
<i>Female reproductive organ</i>	*cha kike cha uzazi kia	Kia cha uzazi cha kike
<i>Cunning child</i>	*Mwerevu mtoto	Mtoto mwerevu
<i>Cunning little kid</i>	*Mwerevu mdogo mtoto	Mtoto mdogo mwerevu
<i>My very lovely dog</i>	*Wangu sana kipenzi mbwa	Mbwa wangu kipenzi sana

Chanzo: Data za utafiti kutoka katika simu, magazeti na vitabu zilizokusanywa uwandani (2008 na 2014)

Data za Jedwali la 2 zinaonyesha kwamba ruwaza za kisintaksia za lugha ya Kiswahili ni tofauti na za lugha ya Kiingereza. Huu ni ushahidi mwingine kuwa kufasiri si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine. Hata hivyo, kuna baadhi ya wafasiri wenye mapenzi kwa ruwaza za Kiingereza ambao mapenzi yao huwafanya wahawilishe ruwaza hizo kuja katika lugha ya Kiswahili na hivyo

kujikuta tafsiri zao kama vile ‘kumi milioni’ kutoka *ten million* zikiwa na uchapwa.

Sauti za lugha chanzi zinaweza kuwa na uhusiano wa moja kwa moja na zile za lugha lengwa. Muundo wa maneno na wa sentensi za lugha chanzi unaweza usisababishie mgogoro katika kufasiri au kukalimani. Hata hivyo, maana ya matini lengwa inaweza ikapotosha au inaweza isiумane barabara na maana ya matini chanzi. Tazama mifano katika Jedwali la 3 na Jedwali la 4 hapa chini:

Jedwali la 3: Mifano ya Tafsiri Potofu

Matini ya Kiingereza	Tafsiri ya Kiswahili	Maoni
<i>Guest of honour</i>	Mgeni wa heshima	Wageni wote huwa na heshima zao. Kusema fulani ndiye mgeni wa heshima ni kuwadhalilisha wageni wengine. Hivyo, tafsiri mbadala ingefaa iwe “mgeni rasmi”.
<i>Disabled</i>	Wasiojiweza	Si wote wasiojiweza ni ‘disabled’, yaani walemavu. Wapo wasiojiweza kiuchumi, kiakili n.k. ambao si walemavu. Hivyo, tafsiri mbadala ingefaa iwe “walemavu”.
<i>Sexually Transmitted Diseases</i>	Magonjwa ya zinaa	Zinaa ni kuzini, yaani kufanya tendo la ngono nje ya ndoa. Magonjwa hayo yanayoitwa ya zinaa huwapata hata wanandoa bila kuzini. Hivyo, tafsiri hii ni tenge. Tafsiri mbadala ingefaa iwe “magonjwa ya ngono”.
<i>Pickpockets</i>	Wezi wa mifuko	Wezi hawa hawaibi mifuko bali huiba toka mifukoni. Hivyo, ingefaa waitwe “wezi wa mifukoni” badala ya wezi wa mifuko.

Chanzo: H.J.M. Mwansoko (1996)

Jedwali la 4: Tofauti za Kimtindo baina ya Kiingereza na Kiswahili

Matini ya Kiingereza	Tafsiri ya Kiswahili
<i>Thou shalt not steal</i> (mtindo wa kidini)	Usiibe
<i>Do not steal</i> (mtindo wa kawaida)	Usiibe
<i>Lend me your ears</i> (mtindo wa kishairi)	Naomba mnisikilize
<i>May I have your attention</i> (mtindo wa kawaida)	Naomba mnisikilize

Chanzo: H.J.M. Mwansoko (1996)

Data katika majedwali ya 3 na 4 zinaonyesha kwamba sauti, maneno, na sentensi za lugha hazifanyi kazi kipwekepeke, bali huambatana na maana. Hivyo, maana hutambukia viwango vyote vya lugha na ndiyo msingi wa shughuli za tafsiri na ukalimani. Kuna maana za msingi ambazo ubaini wake hautegemei muktadha na kuna maana za kimuktadha ambazo hufafanuka zinapowekwa katika muktadha wa matumizi halisi ya lugha. Mifano ya Jedwali la 3 inahusu maana za msingi na ile ya Jedwali la 4 inahusu maana za kimuktadha. Tafsiri za Kiswahili katika

majedwali hayo zinatoa taarifa tofauti na iliyo katika matini chanzi. Katika Jedwali la 3, maana za matini chanzi zimepotoshwa kwani tafsiri za maneno hayo haziumani barabara na maana zilizo katika matini chanzi. Katika Jedwali la 4, matumizi ya lugha kulingana na muktadha—ambao hujumuisha mazingira, wahusika, mada na wakati, na hatimaye kutupatia mitindo mbalimbali ya lugha—kama yanavyodhihirika upande wa matini chanzi, yametelekezwa katika matini lengwa kwa kuwa taarifa za tafsiri ni zilezile katika miktadha yote.

Kinachoonekana katika data za majedwali hayo mawili hapo juu ni kuwa wafasiri na wakalimani hukumbana na changamoto za kuwakilisha maana za matini chanzi katika matini lengwa. Mathalani, kwa upande wa maana za msingi, neno la lugha chanzi linaweza kuwa tata kisemantiki na hivyo ikawa vigumu kuwakilisha maana yake katika lugha lengwa. Baker (*keshatajwa*: 19, akirejelea *ITI News*, 1988:57) anatoa mfano wa neno la Kibrazili *arruação*, linalomaanisha kusafisha ardhi iliyo chini ya mibuni kwa kuondoa taka zote na kuzirundika katikati ya safu za miti hiyo ili kuhakikisha kwamba kahawa zote zinazodondoka wakati wa mavuno hazipotei na zinaokotwa zote. Aidha, lugha chanzi na lugha lengwa huweza kutofautiana kimaana wakati wa kurejelea jambo fulani. Kwa mfano, watumiaji wa lugha ya Kiindonesia wanaporejelea kitendo cha mtu kwenda nje ilhali akijua kwamba mvua inanyesha hutumia neno *kehujan* na wanaporejelea kitendo hicho ilhali mtu hajui kwamba mvua inanyesha hutumia neno *hujanhujan* (Baker, *keshatajwa*: 19). Katika hali kama hii, mfasiri au mkalimani wa Kiindonesia atapata shida ya kuteua neno sahihi akifasiri au kukalimani kutoka lugha ambayo haina tofauti hizo kwenda Kiindonesia.

Changamoto nyingine za kisemantiki ni pamoja na lugha kuwa na: (1) maneno mahususi (**vijumuize** au **hiponimu**) lakini ikawa haina **vijumuizi** (k.m. Kiswahili kina **kalamu**, **daftari**, **kifutio**, na **rula** lakini hakina **stationery**) au kinyume chake (k.m. Kiswahili kina **pombe kali** lakini hakina aina mahususi kama **Vodka**, **Gin**, **Whisky**, **Brandy**, na **Ciders**; pia Kiswahili kina **nyumba** lakini hakina **bungalow**, **cottage**, **croft**, **chalet**, **lodge**, **mansion**, **manor**, **villa** n.k.); (2) tofauti za kiuonyeshi kwa kuhusiana na umbali baina ya wawasiliani (k.m. Kiingereza kina *here*, *there*, *over there* na *yonder* lakini Kiswahili kina **hapa**, **hapo**, **pale**, **huku**, **huko** na **kule**) na (3) tofauti za athari ya maana kwa msomaji au msikilizaji (k.m. **homosexuality** na **ubasha**, **usenge**).

Kwa upande wa maana za kipragmatiki, wafasiri au wakalimani hukumbana na changamoto za kuhusisha maana ya maneno ya msemaji na muktadha yanamotumika. Inakuwa vigumu kubaini maana ya **vimaanilizi vya mazungumzo**. Mathalani, kuweza kutafsiri mazungumzo haya hapa chini, ni lazima kuujua muktadha yalimohusika na kujua msemaji alikusudia nini na anaweza vipi kuelewana na msikilizaji au msomaji.

A: *What does Jane want these days?*

B: *It is raining.*

Kwa jumla, kuna changamoto nyingi zinazowakabili wafasiri na wakalimani katika ubaini wa maana katika viwango mbalimbali vya lugha. Mbali na viwango vitano vilivyovijadiliwa hapo juu, ambavyo vimewashughulisha wataalamu wa tafsiri, ukalimani na isimu tangu kale, kuna changamoto pia zinazohusiana na kiwango cha siku za karibuni cha lugha: **kiwango cha matini**. Katika kiwango hiki kuna changamoto kama vile kubaini ushikamani na muwala wa matini chanzi na kuhakikisha unaakisiwa katika tafsiri. Changamoto zote hizi kwa pamoja zinasababisha kufasiri na kukalimani kusiwe sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine.

4.2.2 Tofauti za Kiutamaduni

Kwa mujibu wa Mochiwa (1997: 43), utamaduni ni “muunganiko wa haja ya jamii kupata nusura na jitihadi zao za vitendo vya kuipatia nusura hiyo”. Utamaduni hujumuisha mambo mengi ambayo ni matokeo ya jitihadi na vitendo vya wanajamii vya kuipata nusura kama vile violwa, michezo, mila na desturi, miongoni mwa mengineyo. Mambo haya hutofautiana kutoka jamii moja hadi nyingine, jambo ambalo huleta ugumu wa kupata visawe vya dhana fulanifulani kutoka lugha moja kwenda nyingine. Lugha chanzi inaweza kuwa na maneno mahususi kwa utamaduni wa watumiaji wa lugha hiyo tu. Inapobidi maneno haya yatafsiriwe au kukalimaniwa, ama itashindikana au itabidi kutohoa au vinginevyo yatalazimu kufanyiwa “ubadala wa kiutamaduni” (Baker, 2011: 29), yaani kuweka mahali pa dhana za kitamaduni maneno mengine tofauti kabisa, ambayo yamezoeleka katika utamaduni wa lugha lengwa. Tazama mifano katika majedwali ya 5 na 6:

Jedwali la 5: Tafsiri ya Mkopo ya Violwa vya Kiingereza kwa Kiswahili

Matini ya Kiingereza	Tafsiri ya Kiswahili
<i>Remote</i>	Rimoti
<i>Handset</i>	?Handiseti, hendiseti, seti ya mkono
<i>Headset</i>	?Hediseti, seti ya kichwa
<i>Battery</i>	Betri
<i>Radio</i>	Radio, redio
<i>Television</i>	Televisheni/runinga

Chanzo: Data za utafiti kutoka katika magazeti, vitabu na tafsiri mbalimbali

Jedwali la 6: Maneno Yaliyoshindikana Kufasiriwa kwa Kiingereza au kwa Kiswahili

Kipengee cha kiutamaduni	Matini ya Kiingereza	Matini ya Kiswahili
Majina ya ngoma	?	Mchiriku, dogori, mdumange, sindimba, bugobogobo, mapiko n.k.
Majina ya michezo	<i>Ski, skate, ice hockey, frisbee, pool, darts, rugby</i>	?
	?	Bao, mdako, mchobero n.k.
Majina ya vyakula	<i>Paddy, rice</i>	Mpunga, mchele, wali, ubwabwa, pilau, biriani.

Chanzo: Data zilizokusanywa wakati wa kufanya tafsiri mbalimbali

Data za majedwali hayo hapo juu zinatupatia ushahidi mwingine unaozidi kutupa nguvu ya kudai kuwa kufasiri si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine.

4.2.3 *Tofauti za Kimazingira*

Kila jamii huugawa ulimwengu (halisi au dhahania) kwa namna tofauti na jamii nyingine kulingana na mazingira iliyomo. Kwa hali hii, tunakuta dhana kadhaa zinazowakilisha ulimwengu zikiwa katika lugha fulani lakini hazimo katika lugha nyingine. Tazama data katika Jedwali la 7:

Jedwali la 7: Tofauti za Kimazingira baina ya Kiingereza na Kiswahili

Mgawanyo wa Ulimwengu	Matini ya Kiingereza	Tafsiri ya Kiswahili
Majina ya maumbile na sura ya nchi	<i>Globe, world, universe</i>	Ulimwengu, dunia
	<i>Ocean, sea</i>	Bahari
	<i>Tundra, pingo</i>	?
Majina ya majira	<i>Summer, autumn, winter, spring</i>	?kiangazi, vuli, kipupwe, masika
Majina ya viumbe hai	<i>Ptarmigan, caribou, trilobite</i>	?
Majina ya viumbe vya kufikirika	<i>Bucca spriggan</i>	?

Chanzo: Data za utafiti kutoka katika vitabu na mitandao

Mifano hiyo michache katika Jedwali la 7 inatuimarishia zaidi unenelezi wa kuwa kufasiri au kukalimani si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine. Hili limeyumuinka katika mifano yote iliyotolewa katika mjadala wa makala hii. Hoja zote zilizofafanuliwa kutetea msimamo kwamba kufasiri au kukalimani si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine zinaonyesha kwamba, kama *Nadharia ya Tafsiri* inavyodai, mfasiri au mkalimani anapaswa kuepuka tafsiri ya neno kwa neno na, hivyo, zinatii kanuni na hazipingani na *Nadharia ya Tafsiri*. Kwa hiyo, madai yote yanayotolewa na wanazuoni wenye mtazamo huu ndiyo

yanayoonyesha kuwa na mashiko, na hivyo basi, ni maujudi zaidi kuliko yale ya mtazamo wa kwanza.

5.0 Hitimisho

Kiini cha makala hii kilikuwa kuchunguza swali “kufasiri au kukalimani ni sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine?” Imeonekana kuwa kuna mitazamo miwili: ule unaoona kuwa kufasiri au kukalimani ni sawa na kurudufu matini chanzi na ule unaoona kuwa si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine. Mtazamo wa pili nao umeonekana kuwa na pande mbili zinazohitilafiana, upande mmoja ukidai kuwa matokeo ya tafsiri na ukalimani huwa mazuri kuliko matini chanzi na wa pili ukiona kuwa tafsiri na ukalimani si lolote kwani wafasiri na wakalimani hufuata hisia zao badala ya makusudio ya mtoaji wa matini chanzi. Wakati ambapo msimamo wa kwanza umedai kuwa tafsiri zote huwa sawa na matini chanzi kutokana na ukweli kwamba wafasiri na wakalimani hufasiri neno kwa neno huku wakizingatia kikamilifu fahiwa ya matini chanzi, msimamo wa pili umeneneleza kwamba: “Kwa hakika hakuna tafsiri au ukalimani ulio sawa na matini chanzi” kwa sababu ya tofauti za kiisimu, kiutamaduni, kihistoria na kimazingira baina ya lugha chanzi na lugha lengwa. Tofauti hizi hufanya iwe vigumu kufasiri au kukalimani mawazo ya lugha moja kwenda lugha nyingine bila kupoteza, kupotosha au kubadili maana hata kama ni kwa kiwango kidogo tu. Hivyo, mfasiri au mkalimani anapojitahidi kuleta ulinganifu mzuri kati ya matini chanzi na matini lengwa, lazima hukumbwa na tofauti ambazo ni vigumu kuziepuka. Ushahidi uliotolewa umeonyesha kwamba msimamo unaoona kwamba kufasiri au kukalimani ni sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine hauna mashiko. Msimamo unaoona kwamba kufasiri au kukalimani si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine ndio unaoonekana kuwa na ufanisi zaidi. Kwa hiyo, kufasiri si sawa na kurudufu matini chanzi kwa lugha nyingine. Ni mchakato uathiriwao na tofauti za kiisimu, kiutamaduni, kimazingira na kihistoria baina ya lugha moja na nyingine.

Marejeleo

- André, J.S. (2011). “Metaphors for Translation” katika Gambier, Y. & L. van Doorslaer (wah.) *Handbook of Translation Studies Volume 2*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, kur. 84-87.
- Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation Second Edition*, London/New York: Routledge.
- Bakize, L.H. (2013). *Tafsiri na Ukalimani kwa Shule za Sekondari*, Dar es Salaam: Leonard Herman Bakize.

- Bandia, P. (2009). "African Tradition" katika Baker, M. & G. Saldanha (wah.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies 2nd Edition*, Abingdon/New York/Canada: Routledge, kur. 313-320.
- Catford, J.C. (1969). *A Linguistic Theory of Translation*, London: Oxford University Press.
- Delabastita, D. (2011). "Literary Translation" katika Gambier, Y. & L. van Doorslaer (wah.) *Handbook of Translation Studies Volume 2*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, kur. 108-112.
- Deshpande, P.G. (1962). *The Art of Translation: a Symposium*, Delhi: The Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs.
- Flynn, P. & Gambier, Y. (2011). "Methodology in Translation Studies" katika Gambier, Y. & L. Van Doorslaer (wah.) *Handbook of Translation Studies Volume 2*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, kur. 88-96.
- Hale, S.B. (2004). *The Discourse of Court Interpreting: Discourse Practices of the Law, the Witness and the Interpreter*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hale, S.B. (2007). *Community Interpreting: Research and Practice in Applied Linguistics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hatim, B. (2009). "Translating Text in Context" katika Munday, J. (mh.) *The Routledge Companion to Translation Studies*, London/New York: Routledge, kur. 36-53.
- Larson, M.L. (1991). "Editors Note: The Interdependence of Theory and Practice" katika Larson M. L. (mh.) *Translation: Theory and Practice, Tension and Interdependence*, Binghamton: University of New York Press.
- Lederer, M. (1994/2003). *La traduction aujourd'hui: Le modèle interprétative*, Paris: Hachette. Kimefasiriwa na N. Larche (2003) kama *Translation: The Interpretive Model*. Manchester: St. Jerome.
- Levý, J. (2011). *The Art of Translation*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Mdee, J.S. (1986) "Mtunga Kamusi ya Lugha Sanifu na Usanifu wa Vidahizo Vyake: Mifano Kutoka Kiswahili" katika *Kiswahili: Jarida la Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili*, Dar es Salam: TUKI, Juz. 53/1 na 53/2.
- Mochiwa, Z.S.M. (1997). "Elimu au Maigizo? Uhakiki wa Sera ya Lugha katika Elimu Tanzania" katika *Kioo cha Lugha: Jarida la Kiswahili la Isimu na Fasihi*, Juz. 2, Dar es Salaam: Idara ya Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Mpemba, T. (2007). "Tanzanian Policy Makers' Reluctance to Sanction Kiswahili Instructional Medium in Post-primary Education: How Do Learners and Instructors Cope with or Resist the English Medium Policy?" Dar es Salaam: Chuo Kikuu cha Dar es Salaam (Tasnifu ya Umahiri, haijachapishwa).
- Mpemba, T. (2013). "Hali ya Taaluma ya Ukalimani Tanzania: Jana, Leo na Kesho" katika *Kiswahili: Jarida la Taasisi ya Taaluma za Kiswahili*, Juz. 76: 111-139.
- Mpemba, T. (Mitamboni). "Dhana na Asili ya Ukalimani: Uchunguzi wa Mkanganyiko wa Waandishi wa Kiswahili Kimkabala wa Nadharia ya Uafrika", *Kiswahili*. Dar es Salaam: Taasisi ya Taaluma za Kiswahili.

- Mshindo, H.B. (2010). *Kufasiri na Tafsiri*, Zanzibar: Kiwanda cha Uchapaji Chuo Kikuu cha Chukwani.
- Munday, J. (2012). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*, tol. 3, London na New York: Routledge-Taylor & Francis Group.
- Muzale, H.R.T & Rugemalira, J.M. (2008). "Researching and Documenting the Languages of Tanzania" katika *Language Documentation and Conservation*, Juz. 2 Na.1:68-108, <http://nflrc.hawaii.edu/lhc/>
- Mwaituka, D.P. (2012). "Matatizo ya Kiutendaji katika Ukalimani wa Mikutano, Tasnifu ya Shahada ya Umahiri (Haijachapishwa), Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Mwansoko, H.J.M. (1996). *Kitangulizi cha Tafsiri: Nadharia na Mbinu*, Dar es Salaam: TUKI.
- Newmark, P. (1982) *Approaches to Translation*, Oxford: Pergamon Press.
- Newmark, P. (1988) *A Textbook of Translation*, New York/London/Toronto/ydney/Tokyo/Singapore: Prentice Hall.
- Nida, E.A. (1964). *Towards a Science of Translating*, Leiden: E.J. Brill.
- Nida, E.A. (2003). *Towards a Science of Translating: with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*, Boston: Brill.
- Nord, C. (2010). "Functionalist Approaches" katika Gambier, Y. & L. van Doorslaer (wah.) *Handbook of Translation Studies*, Juz. 1, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, kur. 120-128.
- Okal, B.O. (2012). "Nafasi ya Tafsiri katika Taaluma ya Onomastiki: Uhakiki wa Mbinu Zake katika Tafsiri ya Toponomastiki" katika *Kiswahili: Jarida la Taasisi ya Taaluma za Kiswahili*, Juz. 75: 27-42.
- Pöchhacker, F. (2004a). *Introducing Interpreting Studies*, New York/Canada: Routledge.
- Pöchhacker, F. (2004b). "I in TS: On Partnership in Translation Studies" katika Schäffner, C. (mh.) *Translation Research and Interpreting Research: Traditions, Gaps and Synergies*, Clevedon/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters, kur. 104-115.
- Pöchhacker, F. (2009). "Issues in Interpreting Studies" katika Munday, J. (mh.) *The Routledge Companion to Translation Studies*, London/New York: Routledge, kur. 128-140.
- Riccardi, A. (2002). "Interpreting Research: Descriptive Aspects and Methodological Proposals" katika Garzone, G. & M. Viezzi (wah.) *Interpreting in the 21st Century: Challenges and Opportunities*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, kur. 15-27.
- Robinson, D. (2003). *Becoming a Translator: an Introduction to the Theory and Practice of Translation*, London/New York: Routledge.
- Savory, T. (1957). *The Art of Translation*, London: Cape.
- Schäffner, C. (2004). "Researching Translation and Interpreting" katika Schäffner, C. (mh.) *Translation Research and Interpreting Research: Traditions, Gaps and Synergies*. Clevedon/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters Ltd., kur. 1-9.
- Seleskovitch, D. (1968/1978). *L'interprète dans les conférences internationales: problèmes de langage et de communication*, Paris: Minard, kimefasiriwa (1978) kama *Interpreting for International Conferences*. Washington, DC: Pen and Booth.

- Setton, R. (2002). "A Methodology for the Analysis of Interpretation Corpora" katika Garzone, G. & M. Viezzi (wah.) *Interpreting in the 21st Century: Challenges and Opportunities*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, kur. 29 – 45.
- TUKI (2006). *English-Swahili*, third edition, Nairobi: Oxford University Press East Africa Limited.
- TUKI (2013). *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*, toleo la tatu, Nairobi: Oxford University Press East Africa Limited.
- Wanjala, F.S. (2002). *Misingi ya Ukalimani na Tafsiri: kwa Shule, Vyo na Ndaki*, Mwanza: Serengeti Educational Publishers.
- Weissbort, D. & A. Eysteinsson (wah.) (2006). *Translation – Theory and Practice: A Historical Reader*, New York: Oxford University Press.